

23. Religioon ja inimõigused

Usu- ja veendumusvabadus on mitmel põhjusel üks enim vaieldud ja valesti mõistetud põhivabadusi. Vaidluste juured ulatuvad osaliselt ajalukku, kust pärinevad täiesti erinevad kontseptuaalsed lähenemised sellele vabadusele. Kindlasti on selle vabaduse kujunemist mõjutanud praktiline vajadus jääda füüsiliselt ellu, vältida konflikte (kui me mõtleme näiteks ususõdade peale¹) või valitsejate vajadus strateegiliselt hallata kultuuriliselt mitmekesiseid territooriume ja seepärast sallida mõningaid vähemusreligioone ning lubada neil ajada kogukonna siseasju autonoomselt.²

Kaalukas koht usu- ja veendumusvabaduse kujunemise loos on riigi ja kiriku suhetel³, mitmesugustel religioossetel ja kultuurilistel arusaamadel ning kindlasti nii Prantsuse kui ka Ameerika revolutsioonil, mis aetasid olulise sammuna inimõiguste teel erinevalt eelmistest lähenemistest inimeseks olemise õiguste allikaks.⁴ Tänapäevases mõttes usu- ja veendumusvabadusest – ning nii, nagu seda mõistetakse rahvusvahelises inimõiguste õiguses – saame hakata rääkima siiski alles ajast pärast inimkonna südametunnistust raputanud teist maailmasõda.

Lisaks nendele ajaloosündmustele on usu- ja veendumusvabaduse kujunemislugu saatnud paljud hirmud ja väärimõistmised. Ühelt poolt on see olnud hirm vabaduse ees, mis võiks viia religioossed väärtused ja traditsioonid hukatusse, ning teiselt poolt hirm religiooni mõjuvõimu ees avalikus sfääris, mis võiks võtta isikuvabadused. Usu- ja veendumusvabadus on olnud nii konservatiivide (traditsionalistide) kui ka liberaalide risttule all ning juba ajalooliselt. Kahjuks ei ole selles lühikeses peatükis võimalik kogu kujunemislool ja kontseptuaalsetel vaidlustel pikalt peatuda.⁵

Eelnimetatud hirmud on oskuslikult kokku võtnud Bielefeld, Ghanea ja Wiener, kes juhivad tähelepanu asjaolule, et kahe poole (konservatiivide ja liberaalide) hirmudel on ühisjooni. Mõlemad suhtuvad usu- ja veendumusvabadusse kahtlustavalt, soovides piirata selle ühetaolist rakendamist. Esineb soov asendada praegune usu- ja veendumusvabadus mõne alternatiivse lahendusega. Traditsionalistid sooviksid jääda suhteliselt ähmase tolerantsuse kontseptsiooni juurde, mis samal ajal võimaldaks koos teatud vähemusreligioonide sallimisega säilitada religioosse

hegemoonia. Niinimetatud võitlevad sekularistid⁶ tahaksid aga tõenäoliselt minna tagasi 1789. aasta Prantsuse deklaratsiooni juurde, milles usu- ja veendumusvabadus esines ainult kui arvamusvabaduse alamkategooria.⁷ Bielefeld, Ghanea ja Wiener juhivad tähelepanu ka neljandale ühisjoonele: nimelt esindab eeltoodu siiski äärmuslikke vaateid, millega nõustuvad üksnes vähesed traditsionalistid ja liberaalsed sekularistid.⁸

Usu- ja veendumusvabadus ei ole nüüdseks tunnustatud mitte ainult paljudes inimõigusedokumentides⁹, millest tuleb Eestiga seoses juttu allpool, vaid seda on tunnustanud ka paljud religioossed kogukonnad ning usul põhinevad vabaühendused, samuti sekulaarsed ühendused, institutsioonid ja rahvusvahelised valitsusvälised organisatsioonid. Tunnustamise põhjus on muu hulgas olnud asjaolu, et usu- ja veendumusvabadus kaitseb nii usuliste kui ka mitteusuliste veendumustega isikute vabadust. Seda vabadust saab pidada indikaatoriks selle kohta, kuidas suhtub riik kõigisse inimõigustesse, st selle kaitse ilmestab inimõiguste seisundit ja seega demokraatia seisundit praegusaja mõistes laiemalt. Niisiis on tegu ühe põhiõigusega.

Näiteks Euroopa Inimõiguste Kohtu kuulsas, rahvusvaheliselt palju tsiteeritud 1993. aasta kaasuses Kokkinakis vs. Kreeka leidis kohus, et Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artiklis 9 sätestatud mõtte-, südametunnistuse- ja usuvabadus on demokraatliku ühiskonna alusmüür. See on eluliselt vajalik, et kaitsta uskujate identiteeti ja elukontseptsiooni, kuid võrdselt väärtuslik on see ka ateistidele, agnostikutele, skeptikutele ja ükskõiksetele ning sellest sõltub demokraatlikust ühiskonnast lahutamatu pluralism, mis on kallihinnaline võit eelmiste sajandite üle.¹⁰

Tänapäeva maailma, sealhulgas Eestit, iseloomustab usuline ja veendumuslik mitmekesisus. Nagu Kokkinakise kaasusest ilmneb, ei ole usu- ja veendumusvabadus ka kohtu arvates tähtis mitte ainult üksikisikule, vaid ka demokraatliku ühiskonna toimimise seisukohast, esmajoones seetõttu, et see pakub kaitset isikutele, kellel on väga erinev (usuline ja mitteusuline) maailmavaade. Rõhutada tuleb, et see vabadus kaitseb üksikisiku vabadust uskuda või mitte uskuda, usku või veendumust vahetada ning oma veendumusi (küll mitte piiramatult) väljendada. Üksikisiku vabadusel on ühtlasi kollektiivne mõõde: väljendada oma usku koos teistega, näiteks usulises ühenduses. Erinevalt väga levinud valearusaamast ei kaitse usu- ja veendumusvabadus religiooni või veendumust kui sellist.

Selline käsitus inimõiguste kontekstis tuleneb selle raamatu eelmistes peatükkides vaadeldud austusest igaühe inimväärikuse vastu.¹¹ Inimväärikusel on pikk ajalugu ning seda võib leida paljudest filosoofilistest, kultuurilistest ja religioossetest traditsioonidest. Samas võib inimväärikuse idee olla ka religiooni-, traditsiooni- või kultuurispetsiifiline.¹² Seetõttu on peetud vajalikuks niinimetatud kaherööpalist teed, millel on jäetud ruumi mitteõiguslikele arusaamadele inimõiguste aluspõhimõtetest, säilitades samal ajal praktilise üksmeele selles, kuidas mõista ja rakendada olemasolevaid normatiivseid inimõigusstandardeid (nt ÜRO inimõiguste deklaratsioon).¹³

Usu- ja veendumusvabadus on inimõiguste seas siiski väga keeruline vabadus, mida – nagu öeldud – on sageli tõlgendatud mitmeti või valesti, mille rakendamisega on probleeme ning mille puhul pole ka eelnimetatud hirmud kuhugi kadunud.¹⁴ Alljärgnevas annan lühikese sissejuhatava ülevaate usu- ja veendumusvabaduse rahvusvahelisest ja põhiseaduslikust kaitsest ning tekkinud probleemidest, vaidlustest ja suundumustest, et lugejal oleks kergem mõista (inim)õiguslikku konteksti usku ja veendumusse puutuvalt.

Pean ette rõhutama, et usu- ja veendumusvabaduse nagu ka teiste põhivabaduste kaitsest kujuneb Eestis tervik nii Eesti Vabariigi põhiseaduse kui ka rahvusvaheliste lepingute ning Euroopa Liidu (EL) õiguse toel.¹⁵ Samuti on Eestis vastu võetud seadusi, mis otseselt või kaudselt puutuvad usu- ja veendumusvabadusse nii, nagu seda on mõistetud põhiseaduse §-s 40, aga ka §-s 41.¹⁶ Põhiseadustki tuleb tõlgendada kui tervikut: usu- ja veendumusvabaduse kaitse on seotud paljude teiste põhiseaduses sisalduvate sätetega.

- ¹Ajaloolise ülevaate ja ususõdade kohta kohta vt nt: Evans, M. D. Religious Liberty and International Law in Europe. Cambridge: Cambridge University Press 1997; Kaplan, B. J. Divided by Faith: Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe. Harvard: Harvard University Press 2007.
- ²Näiteid võib tuua palju, juba antiikajast, nt Rooma, Makedoonia ja Pärsia impeeriumist. Ka Osmanite impeeriumi ajal salliti teatud uskkondi ja võimaldati neile piiratud autonoomia. Üksikisiku usu- ja veendumusvabadusest kui inimõigusest praegusaja tähenduses muidugi rääkida ei saa. Osmanite impeeriumis lubati nt kreeka ja armeenia õigeusklikel ja juutidel viljeleda oma religiooni ning ajada oma siseasju oma seaduste ja koodeksite järgi. Kymlicka kirjeldab seda nn milletisüsteemi (millet system) kui teokraatiate föderatsiooni, sest olenemata üksikutest liberaalsetest reformidest 500 aasta jooksul ei

tunnustatud selles oluliselt üksikisiku eriarvamust ega süümevabadust. Vt: Kymlicka, W. Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights. Oxford: Clarendon Press 1995, lk 156–157.

- [3](#)Vt nt: Doe, N. Law and Religion in Europe: A Comparative Introduction. Oxford: Oxford University Press 2011.
- [4](#)Vt ka Inimõiguste raamatu ptk 1: Velmet. A. Inimõiguste ajalugu.
- [5](#)Väga hea ülevaade eri lähenemistest: Ferrari, S. (toim.). Routledge Handbook on Law and Religion. Abingdon: Routledge 2015.
- [6](#)Seda terminit on akadeemilises kirjanduses kasutatud erinevalt. Kasutusel on ka natuke teise varjundiga terminid, nagu fundamentaalne sekularism ja agressiivne sekularism. Vt nt: Evans, M. D. Freedom of Religion and the European Convention on Human Rights: Approaches, Trends and Tensions. – Cane, P., Evans, C., Robinson, Z. (toim.). Law and Religion in Theoretical and Historical Context. Cambridge: CUP 2008; Torrón, J. M. European Court of Human Rights and Religion. – O’Dair, R., Lewis, A. (toim.). Law and Religion. Oxford: OUP 2001, lk 203; Thorson Plesner, I. The European Court on Human Rights: Between Fundamentalist and Liberal Secularism. – Cole Durham, W., Torfs, R., Kirkham, D. M. (toim.). Islam, Europe and Emerging Legal Issues. London: Routledge 2015; Zucca, L. A Secular Europe Law and Religion in the European Constitutional Landscape. Oxford: OUP 2011.
- [7](#)Bielefeld, H., Ghanea, N., Wiener, M. Freedom of Religion or Belief: An International Law Commentary. Oxford: Oxford University Press 2016, lk 3–4. Selline lähenemine religioonile on kätkevad Prantsuse 1789. a „Declaration des droits de l’homme”i art-sse 10, milles on sätestatud, et kedagi ei tohi ahistada tema arvamuse, sh usulise arvamuse pärast, kui see ei ole vastuolus seadusega tagatud avaliku korraga („nobody will be harassed about his or her opinion, even religious, as long as they do not disturb the public order guaranteed by law”).
- [8](#)Ibidem.
- [9](#)Sh 1948. a ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioon, 1966. a ÜRO kodaniku ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakt (art 18), 1950. a Euroopa inimõiguste konventsioon (art 9), 1969. a Ameerika inimõiguste konventsioon (art 12), 1986. a inimõiguste ja rahvaste õiguste Aafrika harta (art 8), 1981. a ÜRO deklaratsioon kõigi sallimatuse ning diskrimineerimise vormide likvideerimise kohta usu või veendumuse alusel, 1989. a ÜRO lapse õiguste konventsioon (art 14 p 1), Euroopa Liidu põhiõiguste harta (art 10) jt.
- [10](#)EIK Kokkinakis vs. Greece. 25.05.1993, p 33.

- [11](#)Vt Inimõiguste raamatu ptk 2: Kuurberg, M. Inimõiguste kaitse Eesti põhiseaduslikus ruumis.
- [12](#)Vt nt: McCrudden, C. Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights.- European Journal of International Law 2008/19; Paolo G. Garozza. Human Dignity. – Shelton, D. (toim.). The Oxford Handbook on International Human Rights Law. Oxford: Oxford University Press 2012.
- [13](#)Samas on inimväärikus justkui kahe teraga mõök, eriti moraaliküsimustes. Inimväärikuse kontseptsioon võib nii edendada kui ka piirata üksikisiku autonoomiat juhul, kui nt seadusandjad ja kohtunikud määratlevad, mis on inimväärne. Vt nt: McCrudden, C. Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights; Davis, J. Forbidding Dwarf Tossing: Defending Dignity or Discrimination Based on Size?.- Yearbook of New Zealand Jurisprudence 2006/9, lk 238; Feldman, D. Human Dignity as a Legal Value: Part 1.- Public Law 1999, lk 685; Mahlmann, M. Human Dignity and Autonomy in Modern Constitutional Orders.- Rosenfeld, M., Sajo, A. (toim.). Oxford handbook of comparative law. Oxford: Oxford University Press 2012; Garozza, P. G. Human Dignity.-Shelton, D. The Oxford Handbook on International Human Rights Law. Oxford: Oxford University Press 2012; Manuel Wackenheim vs. Prantsusmaa, Comm no 854/1999, UN Doc CCPR/C/75/D/854/1999 (2002).
- [14](#)Vt nt: Evans, M., Petkoff, P., Rivers, J. Changing Nature of Religious Rights under International Law. Oxford: Oxford University Press 2015; Ahdar, R. (toim.). Research Handbook on Law and Religion. Cheltenham: Edward Elgar 2018; McCrudden, C. Litigating Religions: An Essay On Human Rights, Courts, and Beliefs. First edition. Oxford: Oxford University Press 2018; McCrea, R. Religion and the Public Order of the European Union. Oxford: Oxford University Press 2012.
- [15](#)Vt Inimõiguste raamatu ptk 1 ja 5 (Euroopa Liit ja inimõigused). Harta eesmärk on kaitsta inimeste põhiõigusi ja vabadusi meetmete suhtes, mille on võtnud EL-i institutsioonid või liikmesriigid EL-i õiguse rakendamisel. Usuvabadust puudutavat on käsitletud ka Euroopa Kohus. EL-i raames on oluline roll veel Euroopa inimõiguste konventsioonil, millega on Euroopa Liidu lepingu art 6 lg 3 alusel tagatud põhiõigused ühtlasi EL-i õiguse üldpõhimõtted.
- [16](#)Nt: kirikute ja koguduste seadus. – RT I 2002, 24, 135; karistusseadustik.- RT I 2001, 61, 364, §-d 154, 155, aga ka 151, 152; lastekaitse seadus.- RT I, 06.12.2014, 1, § 34, haridusseadus.- RT I 1992, 12, 192, § 2, põhikooli- ja gümnaasiumiseadus.- RT I 2010, 41, 240, § 15; loomakaitse seadus.- RT I 2001, 3, 4, § 17; vangistusseadus. – RT I 2000, 58, 376, §-d 26, 27, 95, 62, 671 (1),

105 (21) p. 8; kaitseväeteenistuse seadus. – RT I, 10.07.2012, 1, §-d 4, 33, 58 (1), 64 (6), 76 (3); välismaalasele rahvusvahelise kaitse andmise seadus. – RT I 2006, 2, 3, nt § 14 (7), isikut tõendavate dokumentide seadus. – RT I 1999, 25, 365, § 93; kriminaalmenetluse seadustik. – RT I 2003, 27, 166, §-d 72 (1) ja (2), 436 (1) p 3, võrdse kohtlemise seadus. – RT I 2008, 56, 315, §-d 1 (1), 2 (2), 10; soolise võrdõiguslikkuse seadus. – RT I 2004, 27, 181, § 2 (2) jpt seadused. Vt ka analüüsi (küll veidi vananenud): Kiviorg, M. Religiooni puudutavate õigusaktide analüüs. Siseministeerium 2012. – <https://www.siseministeerium.ee/sites/default/files/dokumendid/Uuringud/Usuyhendused> (1.11.2021).